

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ. — Τὰ ὅρια τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ M. B. Χατζοπούλου* διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαὴλ Σακελλαρίου.

Τὸ ὄνομα δρισμένων λαῶν παράγεται ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς χώρας ὅπου κατοικοῦν, ἐνῷ ἀντίθετα τὸ ὄνομα ἄλλων χωρῶν ὀφείλεται στοὺς λαοὺς ποὺ τὶς κατοίκισαν. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἡ Ἀθήνα, οἱ Ἀργεῖοι καὶ τὸ Ἀργος π.χ. ἀνήκουν στὴν πρώτη κατηγορία, ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Μακεδόνες στὴν δεύτερη. Ἡ Μακεδονία πράγματι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν χώρα τῶν Μακεδόνων καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν δυσκολία μας νὰ τὴν δρίσομε ἐπακριβῶς γεωγραφικά, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ιστορίας τὰ ὅρια τῆς χώρας ἀκολούθησαν τὴν ἐξάπλωση τῶν Μακεδόνων.

Ἡ ιστορία τῆς Μακεδονίας εἶναι ἔνα μακρὸ ἔπος κατακτήσεων. Στὴν κατάκτηση («ἢ κτίσαντες ἢ κτησάμενοι χώραν»¹, ὅπως ἔγραψε ὁ Ἀριστοτέλης) ὀφειλαν οἱ βασιλεῖς τῆς τὴν αἰγλὴν τους καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλεύειν. Οἱ τρεῖς μυθικοὶ Τημενίδες ἀδελφοὶ ἦσαν οἱ ἰδρυτὲς καὶ συνάμα οἱ κατακτητὲς τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου².

Ἡ βάση ἀπὸ τὴν ὄποια ἐξόρμησαν οἱ Τημενίδες βασιλεῖς καὶ «κατεστρέφοντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην»³ ἥταν ἡ «γῆ μακεδονίς»⁴, μὲ πολιτικὸ κέντρο τὶς Αἰγαίες καὶ θρησκευτικὸ τὸ Δῖον, γνωστὴ προιγουμένως ὡς Βοττία⁵. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὄνομα δὲν ἐξαφανίσθηκε, ἀλλὰ παρέμεινε σὲ χρήση μὲ τὴν ἔννοια εἴτε τῶν χωρῶν

* M. V. HATZOPOULOU, *Les limites de la Macédoine antique*.

1. Ἀριστ., *Πολ.* 1310b.

2. Ἡροδ. 8. 137-138.

3. Ἡροδ. 8. 138.

4. Ἡροδ. 7. 127.

5. Διοδ. 7. 16, Ιουστ. 7.1.3.

πού κατακτήθηκαν κατά τὴν πρώτη φάση τῆς μακεδονικῆς ἐπεκτάσεως στὶς πεδιάδες βορείως καὶ νοτίως τῶν Πιερίων εἴτε μὲ τὴν στενότερη ἔννοια τῶν ἐδαφῶν τῆς κεντρικῆς μακεδονικῆς πεδιάδος γνωστῆς ἐπίσης ὡς Ἡμαθίας. Μὲ αὐτὴν τὴν στενότερη ἔννοια χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο Θουκυδίδης στὴν πρώτη λεπτομερῆ περιγραφὴ τῆς μακεδονικῆς ἐπεκτάσεως⁶.

«Τὴν δὲ παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὅντες ἐξ Ἀργους, πρῶτοι ἐκτήσαντο καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχῃ ἐκ μὲν Πιερίας Πίερας, οἱ δὲ στερεον ὑπὸ τὸ Παγγαῖον πέραν Στρυμόνος φύκησαν Φάγρητα καὶ ἄλλα χωρία (καὶ ἔτι καὶ νῦν Πιερικὸς κόλπος καλεῖται ἡ ὑπὸ τῷ Παγγαῖῳ πρὸς θάλασσαν γῇ), ἐκ δὲ τῆς Βοττίας καλουμένης Βοττιαίους, οἱ δὲ νῦν ὅμοροι Χαλκιδέων οἰκοῦσιν: τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενήν τινα καθήκουσαν ἀνωθεν μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτήσαντο, καὶ πέραν Ἀξιοῦ μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλουμένην Ἡδώνας ἐξελάσαντες νέμονται, ἀνέστησαν δὲ καὶ ἐκ τῆς νῦν Ἔορδίας καλουμένης Ἔορδούς, διν οἱ μὲν πολλοὶ ἐφθάρησαν, βραχὺ δέ τι αὐτῶν περὶ Φύσκαν κατέκηται, καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμωπας. ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἀ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι, τόν τε Ἀνθεμοῦντα καὶ Γρηστωνίαν καὶ Βισαλτίαν καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλήν».

Πράγματι, ἀργότερα ἡ παρουσία τῶν Βοττιαίων μαρτυρεῖται στὴν Χαλκιδική⁷, τῶν Ἡδώνῶν ἀνατολικὰ τοῦ Στρυμόνος⁸ καὶ τῶν Ἀλμώπων περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος⁹. Δὲν ὑπάρχει δὲ λόγος νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι καὶ οἱ ἄλλες πληροφορίες τοῦ Θουκυδίδη δὲν εἶναι ἐξ ἵσου ἀκριβεῖς. ‘Ο Ἀθηναῖος ἴστορικὸς φαίνεται νὰ διακρίνει μεταξὺ τῆς τύχης τῶν Πιέρων, Βοττιαίων, Ἡδώνων, Ἔορδῶν καὶ Ἀλμώπων ἀφ’ ἐνός, οἱ δποῖοι ἐξολοθρεύθηκαν ἢ ἐκδιώχθηκαν, καὶ τῶν κατοίκων τοῦ Ἀνθεμοῦντος, τῆς Κρηστωνίας καὶ τῆς Βισαλτίας ἀφ’ ἑτέρου, ποὺ δὲν ὑπέστησαν τὴν ἴδια τύχη¹⁰.

6. Θουκ. 2. 99.

7. Πρβλ. Zahrt, *Olynth* 171-78.

8. Ἡροδ. 5.124, 7.110, 114, 9.75, Θουκ. 1.100, 2.99, 4.102, 107, 5.6.4. ‘Ο Θουκυδίδης (4.109) ἀναφέρει ἐπίσης Ἡδῶνες οἱ δποῖοι εἴχαν στραφεῖ πρὸς Νότον καὶ ἐγκατασταθεῖ στὴν χερσόνησο τοῦ Ἀθω. Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο (ἐ.λ. Στᾶλος). Βλ. ἐπίσης Στράβ. 7, ἀπ. 11 καὶ τὶς σχετικὲς συζητήσεις τῶν Zahrt (*Olynth* 186) καὶ Hatzopoulos - Loukopoulos (*Recherches* 23-24).

9. Γ. Μπακαλάκης, «Περὶ Ἀλμωπίων καὶ Ἀλμωπίας θεᾶς», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1937) 484-88, P. Collart, «La vigne de la déesse Almopienne au Pangée», *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 42 («Festband Felix Stähelin», Βασιλεία 1943) 9-21, *BullEpigr* 1944, 129.

10. Θουκ. 2.99. Πρβλ. Hammond, *Macedonia* I 437-38 καὶ Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 15-25.

‘Η περίπτωση τοῦ Ἀνθεμοῦντος, ποὺ ἔχει μελετηθεῖ εἰς βάθος, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνει τὸν ἔμμεσο ὑπαινιγμὸν τοῦ Θουκυδίδη ὅτι οἱ κάτοικοὶ του διεσώθησαν, τούλαχιστον ἐν μέρει¹¹. ‘Η ἐπιβίωση τοῦ προ-μακεδονικοῦ πληθυσμοῦ μαρτυρεῖται ἀκόμη σαφέστερα στὰ Καλίνδοια καὶ τὴν περιοχὴν τους, τὰ ὅποια ἀν κατοικοῦντο ἀπὸ Βοττιαίους προσαρτήθηκαν ἀργότερα στὶς μακεδονικὲς κτήσεις τῆς Μυγδονίας¹².

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν ἡσσονες ἀνακρίβειες ἢ ἔξαιρέσεις στὸν κατάλογο τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ ὅτι γνωρίζομε γιὰ τὴν Μακεδονία ἐπιβεβαιώνει γενικὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Ἀθηναίου ἴστορικοῦ¹³. Πράγματι, ὅσο ἐνωρὶς καὶ ἀν ἀναχθοῦμε στὴν ἴστορία τῆς Μακεδονίας, ἀναγνωρίζομε δύο εἰδῶν ἐδάφη στὸ βασίλειο τῶν Τημενιδῶν¹⁴ ἐδάφη τῶν ὅποιων οἱ ἀρχέγονοι κάτοικοι εἶχαν ἔξολοθρευθεῖ ἢ ἐκδιωγθεῖ καὶ τὰ ὅποια κατοικοῦντο ἥδη ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες κατακτητὲς καὶ τοὺς ἀπογόνους των καὶ ἀνῆκαν σὲ μακεδονικὲς κοινότητες, καὶ ἐδάφη κατοικούμενα ἀπὸ μὴ Μακεδόνες καὶ ἀνήκοντα εἴτε σὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥπτον ὑπήκοα συμμαχικὰ ἔθνη¹⁵ ἢ πόλεις¹⁶ εἴτε στὸν βασιλέα (Βασιλικὴ γῆ). Ἐκτὸς τοῦ βασιλείου τῶν Τημενιδῶν ἡ τῆς Κάτω ἢ «παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίας», ὅπως γράφει ὁ Θουκυδίδης βρίσκονται τὰ «ὑπήκοα καὶ ἔνυμμαχα» βασίλεια τῆς Ἀνω Μακεδονίας: Ἐλίμεια, Λύγκος, Ὁρεστίς, Τυμφαία-Παρασαία¹⁷.

‘Η περιγραφὴ τοῦ Θουκυδίδη ἀντικατοπτρίζει τὴν κατάσταση ποὺ ἵσχε κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἀρχελάου. Κατὰ τὶς τέσσερες δεκαετίες ποὺ ἀκολούθησαν τὸν θά-

11. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 15-25 καὶ 63-67.

12. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 71-74 καὶ 117-22.

13. Γιὰ τὴν τύχη τῆς Κρητονίας, βλ. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Morrylos* 77-79.

14. Παραλείπω ἐδῶ τὰ ἔθνη τῆς Ἀνω Μακεδονίας ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (2.99) ὡς «ἔνυμμαχα... καὶ ὑπήκοα», ἀλλὰ παρέμεναν κατὰ τὸν Ε' π.Χ. αἱ. ἐκτὸς τῆς «παρὰ θάλασσαν» Μακεδονίας.

15. Πρβλ. τοὺς «Θρῆκες» ποὺ συστρατεύουν μὲ τὸν Περδίκκα τὸ 414 π.Χ. (Θουκ. 7.9). Ἰδιαὶ προελεύσεως πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ἐλαφρὸ πεζικὸ ποὺ ἔξεστράτευσε μὲ τὸν Περδίκκα καὶ τὸν Βρασίδα τὸ 423 π.Χ. (Θουκ. 4.124: «καὶ ἄλλος ὄμιλος τῶν βαρβάρων πολύς»).

16. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὶς «μικτές» πόλεις τῆς Νοτίου Παιονίας (Ἴγναι, Πέλλα) καὶ τῆς Μυγδονίας (Χαλάστρα, Σίνδος, Θέρμα, Λητή), ποὺ παρεῖχαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ὄπλιτικὲς δυνάμεις στοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς ἔως τὰ τέλη τοῦ Ε' π.Χ. αἱ. (πρβλ. Θουκ. 4.124: «καὶ ἦγον ὁ μὲν [δῆλ. Περδίκκας] ὃν ἐκράτει Μακεδόνων τὴν δύναμιν καὶ τῶν ἐνοικούντων Ἐλλήνων ὄπλιτας»). Διαφαίνεται ἔτσι καποιαὶ ἐπὶ ἔθνικῆς βάσεως ἔξειδίκευση κατὰ τὸν Ε' π.Χ. αἱ.: ἵππικὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ καθαυτὸ Μακεδόνες καὶ ἐνδεχομένως «συμμάχους» ἀπὸ τὴν Ἀνω Μακεδονία (πρβλ. Θουκ. 2.100), ὄπλιτικὸ πεζικὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ «Ἐλληνες» τῶν συμμαχίδων πόλεων καὶ ἐλαφρὸ πεζικὸ στρατολογούμενο μεταξὺ τῶν προελληνικῶν συμμαχικῶν πληθυσμῶν τοῦ βασιλείου.

17. Θουκ. 2.99, πρβλ. 2.80.

νατο τοῦ μεταρρυθμιστοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἡ Μακεδονία ὑπέστη τρομερὲς δοκιμασίες: δυναστικὲς ἔριδες, στάσεις καὶ ξένες εἰσβολές. Τὰ ἐδάφη ὑπὸ βασιλικὸ ἔλεγχο συρρικνώθηκαν, ἐνίστε μέχρι πλήρους σχεδὸν ἐξαφανίσεως¹⁸. "Οταν τὸ φθινόπωρο τοῦ 360 ὁ Φίλιππος ἀνέλαβε τὴν ἔξουσία ἡ ἐπικράτειά του περιοριζόταν στὴν κοιτίδα τοῦ βασιλείου, δηλαδὴ τὴν Βοττιαία καὶ τὴν Πιερία, τὴν Ἀλμωπία, τὴν Κρηστωνία, ἵσως ὅχι ὀλόκληρη, τὴν δυτικὴν Μυγδονία καὶ τὴν Ἐλίμεια στὴν Ἀνω Μακεδονία¹⁹.

Κατὰ τὰ εἶκοσι τέσσερα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Φίλιππος ὅχι μόνον ἀνέκτησε τὴν Ἀνω Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὴν ἀρχή του πρὸς Δυσμάς ἕως τὴν Λυχνίτιδα λίμνη. Πρὸς Νότον ἡ ἀνάδειξή του ὡς κληρονομικοῦ ἀρχοντος τῶν Θεσσαλῶν ἐπέφερε τὴν ἔνωση στὸ πρόσωπό του τοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Θεσσαλῶν. Πρὸς Βορρᾶν ὑπέταξε τοὺς Παίονες. Πρὸς Ἀνατολάς, τέλος, ὅχι μόνον κατέλαβε τὴν Πύδνα καὶ τὴν Μεθώνη καὶ κατέκτησε ὅλη τὴν χερσόνησο τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος, ἀλλὰ ὑπέταξε ὅλη τὴν ἀνατολικὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἕως τὸν Ἐλλήσποντο καὶ τὸν Βόσπορο στὰ ἀνατολικὰ καὶ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἰστροῦ στὰ βόρεια.

"Ο γιὸς τοῦ Φιλίππου Ἀλέξανδρος ἐδραίωσε τὶς κατακτήσεις τοῦ πατέρα του, διευρύνοντάς τες μάλιστα στὴν Ἰλλυρία, καὶ ἔφερε τὰ Μακεδονικὰ ὅπλα ἕως τὸν Ὑφασι καὶ ἕως τὴν Κυρηναϊκή. Ἡ διάσπαση τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ πόλεμοι τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων καὶ οἱ εἰσβολές τῶν Γαλατῶν περιόρισαν καὶ πάλι τὴν ἀρχὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων σὲ ἔκταση μικρότερη ἀπὸ ἐκείνην ποὺ κατελάμβανε ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου. Ἐν τούτοις, καθ' ὅλη τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο καὶ μέχρι τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων δὲν ἔπαιναν σχεδὸν ποτὲ νὰ ἐκτείνονται τουλάχιστον ἀπὸ τὴν Δημητριάδα στὸν Νότο ἕως τὰ στενὰ τῆς Πελαγονίας στὸν Βορρᾶ καὶ ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου ἕως τὸν Νέστο ποταμό, συγχαὶ δὲ ἀπλώνονταν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὅρια.

Τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο τίθεται εἶναι κατὰ πόσον ὅλες οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἀποτελοῦσαν ἔνα ἐνιαῖο κράτος τοῦ ὁποίου ὅλοι οἱ κάτοικοι ἦσαν Μακεδόνες πολῖτες ἢ ἐὰν ἐντὸς τῶν ἀνωτέρω ὄρίων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐδάφη μακεδονικῶν

18. Πρβλ. M. B. Hatzopoulos, «La Béotie et la Macédoine à l'époque de l'hégémonie thébaine: le point de vue macédonien», *La Béotie antique* (Παρίσι 1985) 247-48.

19. Γιὰ τὸ ἀνατολικὸ σύνορο τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Φιλίππου, βλ. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 36-37 καὶ 138-39, γιὰ δὲ τὸ δυτικό, M. B. Hatzopoulos, «Les limites de l'expansion macédonienne en Illyrie sous Philippe II», *L'Illyrie méridionale et l'Epire dans l'Antiquité* (Clermont-Ferrand 1987) 85, σημ. 48.

κοινοτήτων καὶ ἐκτάσεων βασιλικῆς γῆς περιελαμβάνοντο καὶ ἐδάφη ἄλλων πολιτικῶν μορφωμάτων.

”Ηδη στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνος μας ὁ Tarn²⁰ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Kolbe²¹ παρετήρησαν τὸ γεγονός ὅτι, ἀντίθετα πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἢ τοὺς Ἀμφιπολῖτες, οἱ Κασσανδρεῖς δὲν ἀποκαλοῦνται ποτὲ στὶς σχετικὰ ἀφθονες ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες Μακεδόνες ἢ Μακεδόνες ἐκ Κασσανδρείας, ἀλλὰ πάντοτε ἀπλῶς Κασσανδρεῖς. Ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴν συνεπέραναν ὅτι οἱ Κασσανδρεῖς ἀπὸ πολιτειακὴ ἀποψή δὲν ἦσαν Μακεδόνες καὶ ὅτι ἐπομένως ἐπρεπε νὰ γίνεται διάκριση μεταξὺ δύο κατηγοριῶν πόλεων: ἐκείνων οἱ ὅποιες, ὅπως ἡ Πέλλα ἢ ἡ Θεσσαλονίκη, ἀνῆκαν στὸ μακεδονικὸν βασίλειο καὶ ἐκείνων ποὺ ὅπως ἡ Κασσάνδρεια εἶχαν μόνον μία συμμαχικὴ σχέση μὲ αὐτό. Ἡ θεωρία αὐτή, ἡ ὅποια κάθιτε ἀλλο παρὰ ἔτυχε γενικῆς ἀποδοχῆς²², ἀνανεώθηκε πρὸς σαράντα ἑτῶν, μετὰ τὴν δημοσίευση σειρᾶς ψηφισμάτων μακεδονικῶν πόλεων ἐπὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἀπὸ τὴν Bengtson, ὁ ὅποιος προσέθεσε τοὺς Φιλίππους στὴν κατηγορία τῶν συμμαχίδων πόλεων γιὰ τὸν Ἰδιο πάντοτε λόγο, τὴν σταθερὴν χρήσην τοῦ ἐθνικοῦ Φιλιππεύς (ἢ Φίλιππος) ἀντὶ τοῦ Μακεδῶν ἢ Μακεδῶν ἐκ Φιλίππων²³. Ἐκτὸτε ἡ διατύπωση ἀλληλοσυγκρούομένων ἀπόψεων συνείσθηκε, καθὼς νεότερες ἐπιγραφικὲς ἀνακαλύψεις φαίνονται ἀλλοτε μὲν νὰ ἀναιροῦν, ἀλλοτε δὲ νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἴδιαιτερότητες τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἀλληγορίας πόλεως²⁴. Τὰ ἴδια τὰ ψηφίσματα τῶν μακεδονικῶν πόλεων ποὺ ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία τῆς ἀναδιατυπώσεως τῆς θεωρίας τῶν Tarn καὶ Kolbe ἀπὸ τὸν Bengtson φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦν διαφορετικές ἐκφράσεις σὲ κάθιτε περίπτωση²⁵. Ἔτσι, ἐνῷ τὰ ψηφίσματα τῆς Πέλλας, τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῆς Κασσανδρείας μνημονεύουν μὲ μικρὲς παραλλαγές τὸν βασιλέα Ἀντίγονο, τοὺς Μακεδόνες καὶ τὴν πόλην ποὺ υἱοθετεῖ τὸ ψήφισμα, μόνον ἐκεῖνο τῶν Φιλίππων κάνει λόγο γιὰ «τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων καὶ τοὺς ἄλλους "Ελληνας καὶ Μακεδόνας». Συγκεχυμένη εἰκόνα παρουσιάζουν καὶ ἀλλα πιὸ πρόσφατα ἐπιγραφικὰ τεκμήρια, ποὺ ἐνῷ στὴν περίπτωση τῶν Φιλίππων ἐπιβεβαιώνουν χωρὶς καμμία ἔξαρτεση —ἔως τουλάχιστον τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση— τὴν ἀπο-

20. W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas* ('Οξφόρδη 1913) 186.

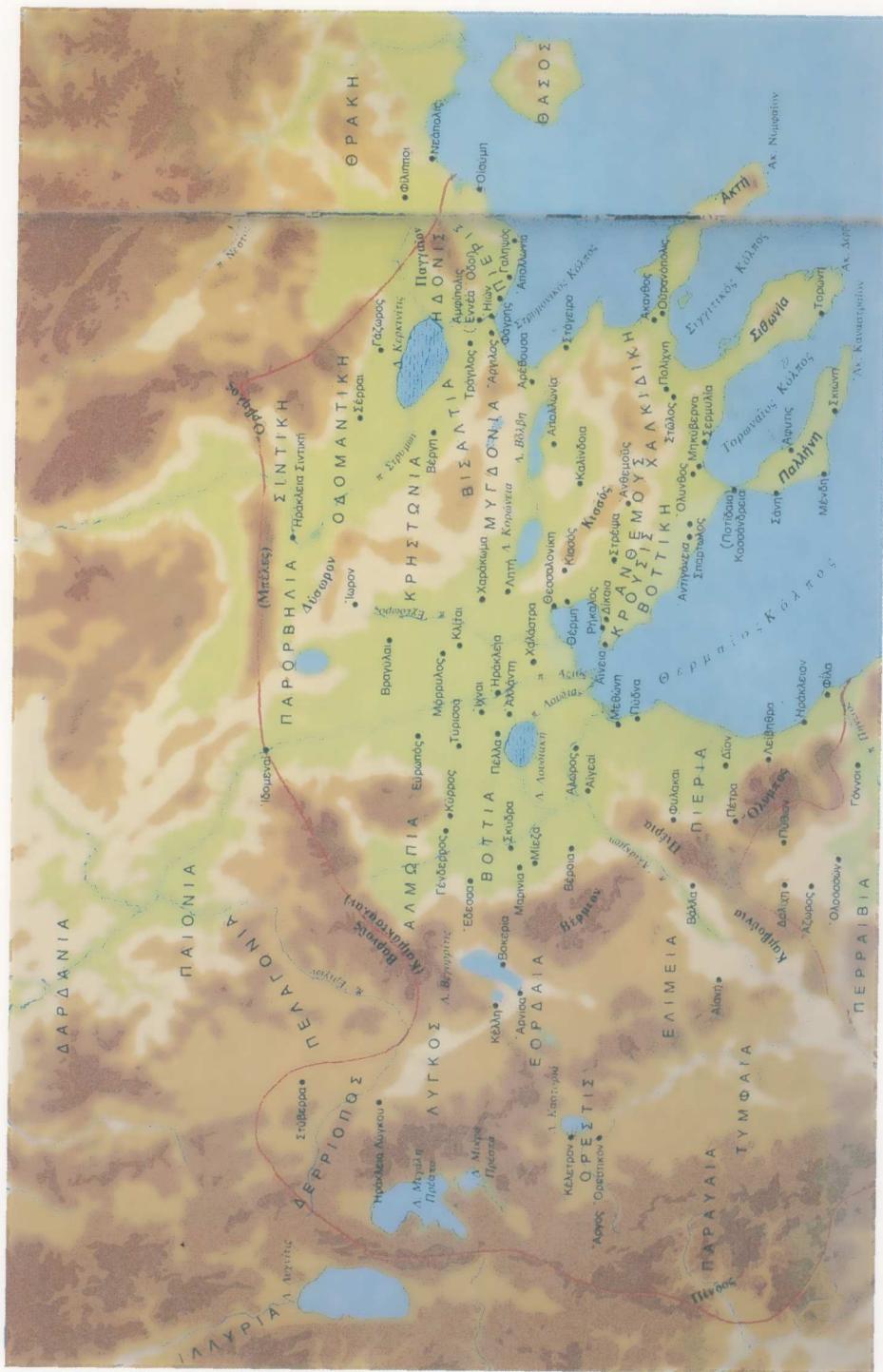
21. W. Kolbe, βιβλιογραφία τῆς μονογραφίας τοῦ Tāq̄ Antigonos Gonatas, *GGA* 178 (1916) 434-35.

22. Πρβλ. Paola Zancan, *Il monarcato ellenistico nei suoi elementi federativi* (Πάδουα 1934), 115, σημ. 1.

23. H. Bengtson, «Randbemerkungen zu den koischen Asylieurkunden», *Historia* 3 (1954/5) 462-63.

24. Bλ. Hatzopoulos, «Cassandrée» 581.

25. Herzog-Klaffenbach 15-19, ἀρ. 6-7.

"Όρια τῆς καθαυτοῦ Μακεδονίας πήντα δέκα τὴν ρωμαϊκήν κατέσχησαν.

κλειστική χρήση τοῦ ἔθνικοῦ Φιλιππεύς²⁶, ἀντίθετα, μεταξύ τῶν Κασσανδρέων ἐμφανίζεται καὶ μία «Σωσικράτεια Ἀρτέμωνος Μακέται»²⁷ (ό δὲλφός της ἀποκαλεῖται «Ἀριστόδημος Ἀρτέμωνος Κασσανδρέυς») καὶ ἕνας «Προῖτος Χαιρήμονος Μακεδών ἀπὸ Κασσανδρέας»²⁸.

Ἐνώπιον τοῦ ἀδιεξόδου αὐτοῦ ἡ μελέτη τῶν ἔθνικῶν συμπληρώνεται ἀπὸ μίᾳ ἄλλῃ προσέγγισῃ: τὴν μελέτη τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Ἐπὸ τὴν ἔξαντλητικὴν ἔξεταση τῶν σχετικῶν, ἐπιγραφικῶν ἰδίως, μαρτυριῶν προκύπτει ὅτι τὰ πολιτεύματα ὅλων τῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἔξουσία τῶν Μακεδόνων βασιλέων παρουσίαζαν ὄρισμένα κοινὰ στοιχεῖα: ἐπώνυμος ἀρχῶν ἥταν ἔνας ιερεὺς, τὴν ἀνώτατην ἔξουσία ἀσκοῦσε ἔνας ἀρχων ἀποκαλούμενος («ἐπιστάτης» ἢ «ἀρχων»). Σὲ δλεῖς τὶς περιπτώσεις περιστοιχίζοταν ἀπὸ ἕνα μικρὸ σχετικὰ ἀριθμὸ παρέδρων. Οἱ ἐν λόγῳ πόλεις ὅμως διαιροῦνται σὲ δύο διαφοράς. Στὶς πλεῖστες ἀπὸ αὐτές ὁ ἐπώνυμος ιερεὺς εἶναι ιερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ ἀνώτατος ἀρχῶν ἀποκαλεῖται «ἐπιστάτης» καὶ περιβάλλεται ἀπὸ μίᾳ μόνον συναρχίᾳ μειζόνων ἀρχόντων ποὺ φέρει, ἀνάλογα μὲ τὴν πόλη, ποικίλα ὀνόματα ὀνόματα (δικασταί, ταγοὶ ἢ ἀπλῶς ἀρχοντες). Τέλος στὶς πόλεις αὐτές οἱ ταμίες ἀποτελοῦν συναρχία. Ἀντίθετα στοὺς Φιλίππους, σὲ μέρος τουλάχιστον τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Κασσάνδρειας, ἀλλὰ καὶ στὴν Δημητριάδα ὁ ἐπώνυμος ιερεὺς εἶναι αὐτὸς τῶν μυθικῶν καὶ ιστορικῶν ἴδρυτῶν τῆς πόλεως, ὁ ἐπιστάτης ἀπουσιάζει, ὁ δὲ ἀνώτατος ἀρχων, ὃπου μαρτυρεῖται, ἀποκαλεῖται ἀπλῶς «ἀρχων», περιστοιχίζεται δὲ ἀπὸ δύο συναρχίες, τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν νομοφυλάκων. Τέλος τὰ οἰκονομικὰ τῆς πόλεως διαχειρίζεται ἔνας καὶ μόνος ταμίας²⁹.

Οἱ ὄμοιότητες μεταξύ τῶν Φιλίππων, ἐν μέρει τῆς Κασσάνδρειας, καὶ τῆς Δημητριάδος ἐπεκτείνονται καὶ σὲ ἔναν ἄλλον καὶ καθοριστικὸ γιὰ τὶς ἀρχαῖες κοινωνίες τομέα: στὸ ἡμερολόγιο. Ἐπὸ τοὺς Φιλίππους γνωρίζομε τοὺς μῆνες Ἀφροδισιῶνα, Ἐρμαιῶνα καὶ Ἡφαιστιῶνα, ἀπὸ τὴν Δημητριάδα τοὺς Ἀθηναιῶνα, Ἀρειο, Ἀρτεμισιῶνα, Ἀφροδισιῶνα, Δημητριῶνα, Δεῖο, Ἐρμαιῶνα, Ἔστιο, Ἡφαιστιῶνα καὶ Ποσιδεῶνα. Ἡ εἰκόνα στὴν Κασσάνδρεια παρουσιάζεται ὡς συνήθως συγκεχυμένη: ἄλλα μνημεῖα χρονολογοῦνται σὲ μῆνες τοῦ ἴδιαίτερου αὐτοῦ ἡμερολογίου (Ἀθηναιῶν, Δημητριῶν) καὶ ἄλλα μὲ μῆνες τοῦ γνωστοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου, τὸ δόποιο χρησιμοποιεῖται ἀνεξαιρέτως σὲ δλεῖς τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας (Ὑπερβερεταῖος, Ξανδικός)³⁰.

26. Hatzopoulos, «Philippes» 322.

27. 'Α. Ἀρβανιτόπουλος, Θεσσαλικὰ μνημεῖα Α' ('Αθήνα 1909) 133-36, ἀρ. 11.

28. IG X 2, 1, 1031.

29. Hatzopoulos, «Philippes» 322-23, πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Cassandrée» 579-80.

30. Hatzopoulos, «Philippes» 322 καὶ τοῦ ἴδιου, «Cassandrée» 578-79, πρβλ. A. E. Sa-

Γιὰ δποιον εἶναι ἔξοικειωμένος μὲ τὶς πολιτειακὲς ρυθμίσεις τῶν Νόμων ἡ ἐπώνυμος ίερωσύνη τῶν κτιστῶν, οἱ συναρχίες τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν νομοφυλάκων, τὸ μηνολόγιο τῶν δώδεκα θεῶν, στοιχεῖα στὰ δόποια πρέπει νὰ προστεθεῖ ἡ ὑποδιαιρεση τῶν πολιτῶν σὲ μονάδες (ψυλές, δήμους) ἔλκουσες τὸ δόνομα ἀπὸ δόνόματα θεῶν ἢ ἡρώων δηλώνουν ἀδιάψευστα τὴν πλατωνικὴ προέλευσή τους³¹. Τί τὸ περίεργο ἐὰν ὁ νεαρὸς Φίλιππος θέλησε γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς ὑποδειγματικῆς πόλεως ποὺ θὰ ἔφερε τὸ δόνομά του νὰ ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ τὶς πιὸ σύγχρονες πολιτειακὲς θεωρίες τῆς ἐποχῆς του, οἱ δποιες, ὅπως γνωρίζομε, ἥσαν ἥδη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ του Περδίκκα Β' τοῦ συρμοῦ στὴν αὐλὴ τῆς Πέλλας;³² Τὸ ἐπιτυχὲς αὐτὸ δόνόματα ἀπετέλεσε προηγούμενο καὶ γιὰ τὰ ἄλλα μακεδονικὰ βασιλικὰ κτίσματα τῆς Κασσανδρείας καὶ τῆς Δημητριάδος. Εὔλογα ὅμως τίθεται τὸ ἐρώτημα: γιατί τὸ ἴδιο δόνόμα δὲν ἀκολουθήθηκε καὶ σὲ ἄλλα βασιλικὰ κτίσματα, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ 'Αντιγόνεια ἢ ἡ Στρατονίκεια; 'Η ἐπανεξέταση τῶν φιλολογικῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐπιγραφικὲς καὶ νομισματικὲς πηγὲς δίνει τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα καθὼς καὶ τὴν λύση τῆς καθ'³³ ὅλα μικτῆς περιπτώσεως τῆς Κισσανδρείας. 'Η πόλη αὐτὴ ἰδρύθηκε σὲ δορίκτητο βασιλικὴ γῆ ὡς ἀνεξάρτητη πόλη ἐκτὸς τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου καὶ ἐποικίσθηκε ἀπὸ τοὺς διασωθέντας³⁴ Οἰλυνθίους καὶ ἄλλους πολίτες τῶν πόλεων τοῦ Χαλκιδικοῦ κοινοῦ, τοῦ δποίου ὑπῆρξε ἡ κληρονόμος. 'Η πληροφορία αὐτὴ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ δόνοματολογίου καὶ τῆς προσωπογραφίας, ἡ ὅποια διδάσκει ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειονότης τῶν κατοίκων δὲν ἥσαν μακεδονικῆς καταγωγῆς³⁵. Τὸ ἴδιο συμπέρασμα συνάγεται ἀπὸ τὴν δόνοματολογικὴ ἐξέταση τῶν Φιλιππέων. 'Ο μὴ μακεδονικὸς χαρακτήρας τῆς πόλεως αὐτῆς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔκοψε ἥδη ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα νόμισμα, ἐνῷ τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἀπετέλεσε ἔως τὶς ἀρχὲς τοῦ Β' αἰῶνος βασιλικὸ προνόμιο³⁶. "Οσο γιὰ τὴν συγκεχυμένη εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει ἡ Κασσανδρεία, εἶναι μόνον φαινομενικὴ καὶ διαλύεται, ἐὰν οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες τεθοῦν σὲ χρονολογικὴ σειρά. Τότε διαπιστώνεται ὅτι τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα διατηροῦν ἀμιγεῖς τὶς πλατωνικὲς ἴδιαιτερότητες τῆς πολιτειακῆς ὄργανώσεως καὶ ὅτι ἡ συμμόρφωση στὰ μακεδονικὰ πρότυπα συμ-

muel, *Greek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity* («Handbuch der Altertumswissenschaft» I, 7, Μόναχο 1972) 85 καὶ 98.

31. M. Piérart, *Platon et la cité grecque* (Βευξέλλες 1974).

32. Πρβλ. Griffith, *Macedonia* II 206-208.

33. Hatzopoulos, «Cassandrée» 576.

34. Πρβλ. Hatzopoulos, «Philippes» 322 καὶ O. Picard, «Les Thasiens du continent et la fondation de Philippes», *Tranquillitas. Mélanges en l'honneur de Tran tam Tinh* (Παρίσι 1994) 459-79.

πίπτει μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν πολιτῶν ὡς Μακεδόνων ἐπὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, ἀσφαλές τεκμήριο ὅτι ἡ προσάρτηση τῆς πόλεως στὴν Μακεδονία ὑπῆρξε ἡ συνέπεια τῆς καταλήψεως τῆς μετὰ σκληρὴ καὶ μακρὰ ἀντίσταση τὸ 276 π.Χ.³⁵

Συμπερασματικά, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ε' αἰῶνος, δῆποτε ἀρχίζομε νὰ ἔχομε στοιχεῖα γιὰ τὸ μακεδονικὸ βασίλειο, ἔως τὴν κατάκτηση τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους μετὰ τὴν μάχη τῆς Πύδνας τὸ 168 π.Χ. οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἥσαν πάντοτε πιὸ ἐκτεταμένες ἀπὸ τὰ κατοικούμενα ἀπὸ Μακεδόνες πολῖτες καὶ κατενεμημένα σὲ μακεδονικὲς κοινότητες ἐδάφῃ. Πράγματι, αὐτὰ περιελάμβαναν ἐπίσης συμμαχίδες πόλεις καὶ ἔθνη, καθὼς ἐπίσης καὶ δορίκτητες βασιλικὲς γαῖες. Δὲν γνωρίζομε τὸ ἀκριβὲς καθεστώς τῶν συμμαχίδων πόλεων κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἀλλὰ ὅτι γνωρίζομε γιὰ τὴν Δημητριάδα, τὰ "Αβδηρα, τὴν Μαρώνεια καὶ τὴν Αἶνο ἢ τὴν Κασσάνδρεια καὶ τοὺς Φιλίππους πρὸν ἀπὸ τὴν προσάρτησή τους μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε κατ' ἀναλογίαν μία ἀρκετὰ ἀκριβῇ εἰκόνα τῆς θέσεως τῶν συμμαχίδων πόλεων κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Οἱ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς πρὸν ἀπὸ τὴν προσάρτησή τους στὴν ἔθνικὴ χώρα τῶν Μακεδόνων, δὲν χρησιμοποιοῦσαν μόνον κατ' ἀποκλειστικότητα τὰ δικά τους ἔθνικὰ καὶ δὲν εἶχαν μόνον τοὺς ἴδιαίτερούς τους ἀρχοντες καὶ ἡμερολόγια, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἔχαιραν ἐπίσης μεγαλύτερης αὐτονομίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὰ μακεδονικὰ —μὲ τὴν εὔρυτερη ἔννοια— ψηφίσματα προξενίας, μὲ μία μόνον ἔξαίρεση, προέρχονται ἀπὸ πόλεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας: τοὺς Φιλίππους, ἵσως τὴν πόλη τῶν Ἀκροθόων, καὶ τὴν Κασσάνδρεια πρὸν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ³⁶. Ἡ προνομιοῦντος αὐτὴν θέση τῶν συμμαχίδων πόλεων ἔξηγει καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Φίλιπποι ἔκοψαν νόμισμα ἥδη πρὸν ἀπὸ τὶς μεγάλες μεταρρυθμίσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος³⁷ καὶ ὅτι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παραχωροῦν ἀτέλεια ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῶν ἔξαγωγῶν, ποὺ στὴν καθαυτὸ Μακεδονία ἀποτελοῦσαν ἔσοδα τοῦ ἔθνους καὶ ἐπομένως ἡ σχετικὴ ἀτέλεια δὲν μποροῦσε νὰ παραχωρηθεῖ παρὰ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἔξουσία³⁸.

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν βασιλικὴ γῆ εἶναι πενιχρότερες. Μέρος τῆς διατηροῦσαν οἱ βασιλεῖς ὡς παρακαταθήκη γιὰ μελλοντικὴ χρήση³⁹ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐκμεταλ-

35. Hatzopoulos, «Cassandrée» 582-84.

36. Hatzopoulos, «Philippes» 324.

37. G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294* (Παρίσι 1977) 438-39.

38. L. Robert, «Hellenica V: Inscriptions de Philippes publiées par Mertzidès», *RPhil* 13 (1939) 143-44 (= *OMS* II 1296-97).

39. Πρβλ. Ἀρρ., *Av.* 7.9.9.

λεύονταν οι ἔδιοι⁴⁰. Μέρος της ἐξεμισθοῦτο σὲ ἐπιχειρηματίες ἢ παρεχωρεῖτο ἐπὶ μᾶλλον ἢ ἡττον μονίμου βάσεως. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, ἵδιας ὅταν ἡ δωρεὰ ἥταν αληρονομικὴ («ἐν πατρικοῖς») καὶ ὁ εὐεργετούμενος πολίτης τῆς πόλεως μὲ τὴν ὁπία συνόρευε ἢ ἐκχωρουμένη γῆ, τότε ἡ βασιλικὴ γῆ μετατρεπόταν σὲ ἕδιόκτητο τμῆμα τῆς πολιτικῆς χώρας τῆς ἐν λόγῳ πόλεως⁴¹. Τὸ ἔδιο συνέβαινε ὅταν ἀποδέκτης τῆς δωρεᾶς ἥταν τὸ ἔδιο τὸ μακεδονικὸν ἔθνος ἢ τμῆμα του, ὅπως ὅταν ὁ «βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἔδωκε Μακεδόνιοι Καλίνδοια καὶ τὰ χωρία τὰ περὶ Καλίνδοια Θαμισκίαν, Καμακαίαν, Τριποτίνιον» γιὰ νὰ ἴδρυσουν ἐκεῖ μία νέα μακεδονικὴ πόλη⁴².

Τόσο οἱ βασιλικὲς γαῖες ὅσο καὶ οἱ συμμαχίδες πόλεις δὲν ἀνήκαν στὴν καθαυτὸ Μακεδονία, παρ’ ὅλον ὅτι ἥσαν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Μακεδόνος βασιλέως. Οἱ πόλεις «ὅν Περδίκκας κρατεῖ» στὴν συνθήκη συμμαχίας μὲ τοὺς Ἀθηναίους⁴³ περιλαμβάνουν τάσο τὶς καθαυτὸ μακεδονικὲς πόλεις ὅσο καὶ τὶς συμμαχίδες. Τὸ ἔδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀνάλογη ἐκφραση τῆς συνθήκης τοῦ Ἀμύντα Γ' μὲ τοὺς Χαλκιδεῖς: «εὖν τὶς ἐπ' Ἀμύντων ἦν ἐς τὴν χώρην ἐπὶ πολέμου»⁴⁴. ‘Οταν ὁ Φίλιππος Β' χρησιμοποιεῖ τὶς ἐκφράσεις «τῆς χώρας τῆς ἐμῆς» ἢ «τὴν χώραν μου»⁴⁵, μπορεῖ νὰ ἔννοεῖ ἐξ ἕσου τὴν καθαυτὸ Μακεδονία ἢ τὶς ἐξωτερικές του κτήσεις. Κατὰ τὸν ἔδιο τρόπο ὅταν ὁ Περσεὺς λέγει ὅτι ὁ Θρᾷξ βασιλεὺς Ἀβρούπολις *fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset*⁴⁶ μπορεῖ νὰ ὑπονοεῖ ὅλες τὶς κτήσεις του δυτικῶς τῆς Θράκης ἢ μόνον τὰ καθαυτὸ μακεδονικὰ ἐδάφη τῆς ἀρχῆς του. Ἀλλὰ ὅταν λίγες παραγράφους παρακάτω ὁ ἔδιος βασιλεὺς λέγει ὅτι οἱ Δόλοπες ἥσαν «τῆς ἴδιας ἀρχῆς» (*mei regni, meae dicionis*)⁴⁷ ἀναφέρεται σαφῶς σὲ ἐξωτερικὲς κτήσεις, σὲ ὑπηκόους «συμμάχους». “Οταν δημως ὁ Φίλιππος Ε' χρησιμοποιεῖ τὴν ἔδια ἐκφραση, *regni mei fuisse*, γιὰ τοὺς Ὁρέστες⁴⁸, αὐτὴ παραπέμπει σὲ μία τελείως διαφορετικὴ πραγματικότητα. Αὐτὲς οἱ *civitates Macedonum*⁴⁹, δὲν εἶναι ἀπλῶς «κατὰ Μακεδονίαν πόλεις», ἀλλὰ κυριολεκτικὰ πόλεις Μακεδόνων, οἱ ὅποιες, ὅσο μικρές καὶ ἀπομακρυσμένες καὶ ἀν ἥσαν, εἶχαν γιὰ τὸν βασιλέα πολὺ μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὶς εὑφορες

40. Πρβλ. Ἀρρ., *Av.* 1.16.6.

41. M. B. Hatzopoulos, *Une donation du roi Lysimaque* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 5, Ἀθήνα 1988) 29-35 καὶ 48-49.

42. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 110-17.

43. *IG* I³ 89.

44. *Syll*³ 135.

45. [Δημ.] 12.2 καὶ 5.

46. Λιβ. 42.41.11.

47. Λιβ. 42.41.13, πρβλ. Ἀππ., *Max.* 11.6: Δόλοψι ... οὖσι τῆς ἴδιας ἀρχῆς.

48. Λιβ. 39.28.11.

49. Λιβ. 39.28.2 καὶ 11, πρβλ. 33.34.6: *Orestis — Macedonum ea gens est.*

πεδιάδες τῆς Θεσσαλίας ἢ τίς στρατηγικὰ ἐπίκαιρες πόλεις τῆς Θράκης καὶ ὅλες τὶς ἄλλες απήσεις ποὺ εἶχε ἀπολέσει. Ἀπὸ τὴν ἀπώλειά τους τὸ βασίλειο εἶχε ἀνεπανόρθωτα ἀκρωτηριασθεῖ καὶ εἶχε δημιουργηθεῖ ἔνα πολὺ ἐπικίνδυνο προηγούμενο. Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἔκφραση «τὴν λοιπὴν χώραν τὴν Μακεδόνων», ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ Πελλαῖοι στὸ ψήφισμά τους γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ καὶ ἡ ὁποίᾳ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἔκφραση «τοὺς λοιποὺς Μακεδόνας» τῶν ψηφισμάτων τῶν ἄλλων καθαυτὸ μακεδονικῶν πόλεων, πρᾶγμα τὸ ὅποιο δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία ὅτι ἐννοεῖται ἡ ἐθνικὴ μακεδονικὴ χώρα κατανεμημένη στὶς ἐπὶ μέρους πολιτικές χῶρες τῶν μακεδονικῶν πόλεων⁵⁰. Ἡ διάκριση ἵσως νὰ μὴν φαίνεται πάντοτε σαφῆς δεδομένου ὅτι ἡ ἴστορικὴ ἐξέλιξη ἔτεινε νὰ τὴν συσκοτίσει, καθὼς ὅλο καὶ περισσότερες συμμαχίδες πόλεις καὶ ἔθνη καὶ βασιλικὲς γαῖες ἐνσωματώνονται στὴν καθαυτὸ Μακεδονία, ἀλλὰ ἡ ἀντίδραση τοῦ Φιλίππου Ε' στὴν ἀπώλεια τῆς Ὁρεστίδος μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐξαλείφθηκε ποτὲ τελείως.

Ανακεφαλαιώνοντας κατὰ γεωγραφικὴ σειρὰ διαπιστώνομε πρὸς Νότον ὅτι ἡ Θεσσαλία, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Περραιβικῆς Τριπόλεως⁵¹, δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ τμῆμα τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ παρέμεινε ἰδιαίτερος κρατικὸς ὄργανος μόριος. Οἱ ἴδιοι οἱ Περραιβοὶ μνημονεύονται μεταξὺ τῶν ‘Ελλήνων συμμάχων στὸ ἀποσπασματικὸ κείμενο τῆς συνθήκης τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας τοῦ 337 π.Χ.⁵² Ἀκόμη καὶ ἡ Δημητριάς, καίτοι μακεδονικὸ κτίσμα καὶ ἔδρα βασιλέων, παρέμεινε μέχρι τέλους ἐκτὸς τοῦ ἔθνικοῦ μακεδονικοῦ ἐδάφους.

Ἡ Θράκη ἐπίσης, καίτοι μέρος τῆς «ἀρχῆς» τῶν Μακεδόνων βασιλέων, δὲν ὑπήχθη ποτὲ στὸ ἔθνικὸ μακεδονικὸ ἐδαφος, ἀλλὰ διοικεῖτο ἀπὸ Μακεδόνα στρατηγό⁵³.

Οἱ περισσότεροι μελετητές⁵⁴, βασιζόμενοι στὸν Στράβωνα⁵⁵, ὑποστηρίζουν ὅτι πρὸς Ἀνατολὰς δὲ Φίλιππος προώθησε τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας ἔως τὸν Νέστο. ‘Ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν πλήρη ἀνάγνωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος καθίστα-

50. Herzog-Klaffenbach 15-19, ἀρ. 6-7.

51. Πρβλ. G. Lucas, *Les cités antiques de la haute vallée du Titarèse, Thessalie* (Λυών 1992, ἀνέκδοτη διατριβὴ) 168-73.

52. Tod, *GHI* 224-31, ἀρ. 177.

53. Πρβλ. H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, τόμ. II² (Μόναχο 1964) 336-39, M. B. Hatzopoulos, «La politique thrace des derniers Antigonides», *Pulpudeva* 4 (1983) 86-87.

54. Πρβλ. P. Collart, *Philippe, ville de Macédoine, depuis ses origines à la fin de l'époque romaine* (Παρίσι 1937) 139, 161 καὶ 166-67, Griffith, *Macedonia* II 364, E. Badian, «Philip II and Thrace», *Pulpudeva* 4 (1983) 66 καὶ σημ. 54.

55. Στράβ. 7.7.4, ἀρ. 33 καὶ 35.

ται σαφές ότι διεωγράφοις δὲν ὑπονοοῦσε κάποια πολιτικὴ προσάρτηση, ἀλλὰ ἀπλῶς μνημόνευε τὴν γνώμη δρισμένων συγγραφέων, οἱ δποῖοι εἶχαν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Φιλίππου γιὰ τὴν ἐν λόγῳ περιοχή. 'Ο Νέστος ἐπὶ Φιλίππου καὶ 'Αλεξάνδρου δὲν ἦταν περισσότερο πολιτικὸ σύνορο τῆς Μακεδονίας ἀπὸ ότι ἦταν ὁ Στρυμὼν ἐπὶ Περδίκκα Γ' στὴν περιγραφὴ τοῦ Ψευδο-Σκύλακος⁵⁶. 'Αντιθέτως οἱ πηγὲς μαρτυροῦν ότι πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλίππου τὰ ἔθνικὰ ἐδάφη δὲν ἔκτείνονταν πέρα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος: τὸ ἀπώτατο ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Μακεδονίας καὶ σημεῖο ἀφετηρίας τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ 'Αλεξάνδρου, τόσο τοῦ 335 δσο καὶ τοῦ 334 ἦταν ἡ 'Αμφίπολις, ἀνατολικὰ τῆς ὁποίας ἔκτεινόταν ἡ Θράκη καὶ οἱ παράλιες ἑλληνίδες πόλεις⁵⁷. 'Ο Στρυμὼν ἦταν καὶ πάλι τὸ ἀνατολικὸ ὅριο τῆς Μακεδονίας τὸ ὁποῖο διατίθεται στὴν Κυννάνα νὰ διασχίσει τὸ 323 π.χ.⁵⁸ Σὲ ἐπιγραφὴ τῶν Δελφῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἡ Νεάπολις, καίτοι κειμένη δυτικὰ τοῦ Νέστου, μνημονεύεται ὡς πόλις τῆς Θράκης καὶ ὅχι τῆς Μακεδονίας (Νεοπολῆται τοι ἐν Θράκαι)⁵⁹. Τὸ 189 π.Χ., ὅταν διατίθεται Φάβιος ὅρισε τὰ σύνορα τῆς Αἰγαίου καὶ τῆς Μαρωνίας, ἡ Παρώρεια, ἡ περιοχὴ μεταξὺ τῶν ὁρέων Μενοικίου, Παγγαίου καὶ Λεκάνης κατὰ μῆκος τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ, τῆς μετέπειτα 'Εγνατίας, ἦταν ἀκόμη τμῆμα τῆς Θράκης⁶⁰. Τὸ 188 π.Χ. τὸ ρωμαϊκὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ὑπὸ τὸν Γάιο Μάνλιο, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Μικρὰ 'Ασία ἐπρεπε νὰ βαδίσει τουλάχιστον δύο ἡμέρες κατὰ μῆκος τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ μέσα στὴν Θράκη γιὰ νὰ φθάσει ἀπὸ τὴν Νεάπολι στὸ ἀνατολικὸ σύνορο τῆς Μακεδονίας⁶¹. Δύσκολα θὰ εὕρισκε κανεὶς σαφέστερη μαρτυρία ότι μέχρι ἐκείνην τὴν ἐποχὴ ἡ 'Αμφίπολις παρέμενε ἡ ἀνατολικότερη μακεδονικὴ πόλη, ἀφήνοντας τοὺς Φιλίππους, τὴν Νεάπολι καὶ ὅλες ἡσσονος σημασίας πόλεις στὴν Θράκη. 'Εν τούτοις λιγότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, τὸ 171 π.Χ. ἡ ἴδια Παρώρεια, ποὺ ἦταν τμῆμα τῆς Θράκης τὸ 189, περιγράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα μαζὶ μὲ τὴν Παραστρυμονία ὡς μέρος τῆς Μακεδονίας συνορεῦον μὲ τὴν Θράκη⁶². 'Η πληροφορία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο, δι ὁποῖος χρησιμοποιῶντας πιθανότατα ἔνα ἀπὸ τὰ ὕστερα βιβλία τοῦ Πολυβίου ἀποκαλεῖ τὴν Παρώρεια καὶ τοὺς Φιλίππους πόλεις ὅχι πλέον τῆς Θράκης ἀλλὰ τῆς Μα-

56. Ψευδο-Σκύλ. 66.

57. 'Αρρ., 'Αν. 1.1.5 καὶ 11.3.

58. Πολυαίν. Στρατ. 8.60.

59. *FdD* III 1, 497, πρβλ. Γ. Μπακαλάκη, «Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα», 'Αρχ. 'Εφημ. 1936, 47.

60. Λιβ. 39.27.10.

61. Λιβ. 38.41.10.

62. Λιβ. 42.51.5.

κεδονίας⁶³. 'Απὸ τὴν Ἰδια πηγὴν πρέπει νὰ προέρχεται καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ἡ πόλη ἡ ὁποία ἐμφανίζεται στὶς πηγὲς μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ Β' αἰῶνος ὡς Οἰσύμη ἐπανιδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες καὶ μετονομάσθηκε Ἡμαθία⁶⁴. 'Ο μακεδονικὸς ἐποικισμὸς τῶν παραλίων τῆς Πιερίδος ἦταν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μέρος τῆς Ἰδιας προσπάθειας ποὺ ἔφερε τὰ ἐθνικὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας στὸ Ἀκόντισμα⁶⁵. Τότε θὰ εἰσήχθη τὸ μακεδονικὸν ἡμερολόγιο —πιθανῶς μαζὶ μὲ Μακεδόνες ἐποίκους— στὴν Γαληνὴ καὶ τοὺς Φιλίππους, καταργώντας τὸ πλατωνικὸν ἡμερολόγιο τοῦ ὑποδειγματικοῦ κτίσματος τοῦ Φιλίππου. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μετὰ τὴν Ἰδρυση τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Θράκης τὸ Ἀκόντισμα ἀπετέλεσε τὸ ἀνατολικὸν σύνορο τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ ὅτι οἱ Φίλιπποι καὶ ἡ χώρα τους τὸ ἀνατολικότατο ὄριο τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καὶ τοῦ μακεδονικοῦ χρονολογικοῦ συστήματος, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπαρχία Μακεδονία, δὲν πρωτοϊδρύθηκε στὸ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος περιέλαβε καὶ ὅλες τὶς θρακικὲς κτήσεις τῶν Ἀντιγονιδῶν μέχρι τὸν "Ἐβρο"⁶⁶.

Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, πρὸς Δυσμάς, ἡ λεγομένη μακεδονικὴ Ἰλλυρία, μὲ τὴν ἔξαίρεση τῆς περιοχῆς τῶν λιμνῶν ποὺ ἐποικίσθηκε ἀπὸ Μακεδόνες ἀπὸ τὴν Ἑορδαία, δὲν προσαρτήθηκε στὸ ἐθνικὸν ἔδαφος⁶⁷. 'Η Ἀντιπάτρεια (Βεράτι) καίτοι μακεδονικὸν βασιλικὸν κτίσμα, δὲν ἦταν μακεδονικὴ πόλις⁶⁸.

Τέλος, βορείως τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν συνόρων ἔκειτο ἡ Παιονία, ἡ ὁποὶα παρέμεινε ἐπίσης ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας ἔως τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση, ἀρχικὰ ὑπὸ δικούς τῆς βασιλεῖς καὶ κατόπιν ὑπὸ στρατηγούς⁶⁹. 'Ακόμη τὸν Β' αἰῶνα ἔνας πολίτης τῆς Αὐδαρίστου, μεταξὺ Πριλάπου καὶ Στρέβων⁷⁰, δὲν θεωρεῖται Μακεδὼν ἀλλὰ «Εὐδαρισταῖος Παιώνων»⁷¹. Μόνον ἡ Δερρίοπος παρουσίαζε κάποιαν ἴδιαιτερότητα. Καίτοι τμῆμα τῆς Παιονίας κατὰ τὸν Λίβιο⁷², ἦταν ἡ ἑλληνικότερη περιοχὴ τῆς βο-

63. Στεφ. Βυζ., ἐλ. Παρώρεια.

64. Στέφ. Βυζ., ἐλ. Οἰσύμη καὶ Ψευδο-Σκύμν. 656-58.

65. Βλ. Papazoglou, *Villes* 44-85 καὶ 409.

66. Louisa D. Loukopoulos, «Provinciae Macedoniae finis orientalis: the Establishment of the Eastern Frontier», M. B. Hatzopoulos καὶ L. D. Loukopoulos, *Two Studies in Ancient Macedonian Topography* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 3, 'Αθήνα 1987) 63-81.

67. N. G. L. Hammond, «The Western Frontier of Macedonia in the Reign of Philip II», *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson* (Θεσσαλονίκη 1981) 213-17.

68. Papazoglou, *Villes* 74-75.

69. Βλ. I. L. Merker, «The Ancient Kingdom of Paionia», *BSt* 6 (1965) 35-54 καὶ Victoria Sokolovska, «La tribu péonienne d'Agriens et leurs rapports avec Damastion», *Macedoniae Acta Archaeologica* 11 (1987-1989) 32-34.

70. Πρεβλ. Papazoglou, *Villes* 327.

71. Β. Πετράκου, «Ἐπιγραφὴ Ἐρετρίας», *Ἀρχελετ* 23 (1968), Μελέται 111, ἀρ. 77.

72. Λιβ. 39.53.14, πρεβλ. Papazoglou, *Villes* 307.

ρείου Μακεδονίας⁷³ καὶ οἱ κάτοικοι της δὲν ἔθεωροῦντο Παιίνες ἀλλὰ Μακεδόνες⁷⁴. Τὸ ίδιαιτέρο καθεστώς τῆς Δερριόπου δὲν διευκολύνει τὸν ὄρισμὸν τοῦ βορειοδυτικοῦ συνόρου τῆς Μακεδονίας. Ἡ Ἡράκλεια, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις ποὺ φέρουν αὐτὸν τὸ ὄνομα, εἶχε ἴδρυθεῖ ἐπάνω στὴν μεθόριο⁷⁵. Γ' αὐτὸν ὁ Πολύβιος γράφει ὅτι ἡ Ἐγγατία Ὁδὸς διερχόταν «διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν»⁷⁶, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ δύο διαφορετικὲς ὀντότητες⁷⁷ καὶ ἡ πόλις ἀποκαλεῖται στὶς ἐπιγραφὲς «Ἡράκλεια πρὸς Λύγκον»⁷⁸ καὶ ὅχι «ἐν Λύγκῳ». Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἐδαφικὴ συνέχεια τῶν ἔθνῶν τῆς "Ανω Μακεδονίας ἔξασφαλιζόταν ἀπὸ τοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Περιστέρι, ποὺ ἔκτείνονται ἀπὸ τὴν Λύγκο μέχρι τὴν Δερρίοπο"⁷⁹.

Καταλήγοντας πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι, ἀν καὶ ὅλοι οἱ ὑπήκοοι τῶν Μακεδόνων βασιλέων δὲν ἦσαν Μακεδόνες, ὑπῆρχε μία διαρκὴς πίεση γιὰ τὸν ἐποικισμὸν τῶν κατακτωμένων χωρῶν ἀπὸ Μακεδόνες καὶ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν συμμάχων πόλεων καὶ ἔθνῶν στὸ ἔθνικὸν ἔδαφος, ποὺ ἔτεινε ἔτσι νὰ ἔξισωθεῖ μὲ τὴν ἀρχὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Αὐτὴ ἡ διαδικασία, ποὺ ἀρχισε ἵσως ἥδη ἐπὶ Ἀμύντα Γ', ἔλαβε τὴν μεγίστη της ἔκταση ἐπὶ Φιλίππου Β' καὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἴδρυση ἡ ἐπανίδρυση πόλεων ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ στὴν Χαλκιδικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν τελευταίων Ἀντιγονιδῶν στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὰ ἔθνικὰ μακεδονικὰ ἔδαφη νὰ ἔκτείνονται χωρὶς διακοπὴ ἀπὸ τὴν δροσειρὰ τῆς Πίνδου ἔως σχεδὸν τὸν Νέστο ποταμό. "Ολοι δὲ οἱ ἐλεύθεροι πολῦτες τῆς «Μακεδόνων χώρας», ἀσχετα ἀπὸ τὴν ἔθνική τους καταγωγὴν ἦσαν πολῦτες κάποιας μακεδονικῆς πολιτικῆς κοινότητος (πόλεως ἢ ἔθνους) καὶ συναποτελοῦσαν τὸ Μακεδόνων ἔθνος, ἐνα ἀπὸ τὰ δύο συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ μακεδονικοῦ ιράτους.

73. Papazoglou, *Villes* 294, τῆς ίδιας, «Les stèles éphébiques de Stuberra» *Chiron* 18 (1988) 250-56.

74. Βλ. Ἀρρ., *Irid.* 18.6 καὶ M. Lazarov, «A recently discovered inscription of Antigonus nos for the King Sariak» *Vestnik drevnej istorii* 3 (1985) 47-50, στὰ ρωσικά, μὲ περίληψη στὰ ἀγγλικά.

75. Πρβλ. L. Gounaropoulou - M. B. Hatzopoulos, *Les milliaires de la Voie Egnatiennne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 1, Ἀθήνα 1985) 68-69.

76. Πολ. 34.12.7.

77. Papazoglou, *Villes* 260, ἀρ. 23.

78. Θ. Δ. Αξενίδου, «Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας», *Πλάτων* 5 (1953) 213-14, ἀρ. 1.

79. Βλ. χάρτη στὴν σ. xx, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἀποτύπωση τῶν ὄρίων τῆς καθαυτὸν Μακεδονίας πρὸς ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κατάτηση.

R É S U M É

Les limites de la Macédoine antique

La Macédoine n'est rien d'autre que la terre des Macédoniens et notre difficulté à fixer ses limites tient essentiellement au fait qu'au cours des siècles de son histoire les limites du pays ont suivi l'expansion du peuple porteur de ce nom. L'étude des textes littéraires, mais aussi et surtout, des inscriptions nous révèle que depuis des débuts du Ve siècle av. J.-C., quand nous commençons à disposer des informations, jusqu'à la conquête de la Macédoine par les Romains après la bataille de Pydna en 168 avant J.-C., les possessions des rois macédoniens furent toujours plus étendues que la Macédoine proprement dite, c'est-à-dire les territoires habités par des citoyens macédoniens et divisés en territoires civiques appartenant à des communautés, macédoniennes. Ainsi, la Macédoine proprement dite ne comprit jamais la Thessalie, à l'exception de la Tripolis de Perrhébie, ni la Thrace à l'est de la vallée du Strymon, ni l'Epire ou l'Illyrie à l'Ouest du Pinde et de la région des Iaces ni la Péonie, avec la Pélagonie, ni *a fortiori* la Dardanie, au Nord de l'actuelle frontière grecque.

B I B L I O G R A F I A

- Griffith *Macedonia II* = G. T. Griffith στὸ ἔργο τῶν N. G. L. Hammond καὶ G. T. Griffith, *A History of Macedonia*, τόμ. II ('Οξφόρδη 1979).
- Hammond, *Macedonia I* = N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, τόμ. I ('Οξφόρδη 1972).
- Hatzopoulos-Loukopoulou, *Morrylos* = M. B. Hatzopoulos καὶ L. D. Loukopoulou, *Morrylos. cité de la Crestonie* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 7, 'Αθήνα 1989).
- Hatzopoulos - Loukopoulou, *Recherches* = M. B. Hatzopoulos καὶ L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Téménides (Anthémonte-Kalindoi)* 1ère partie («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 11, 'Αθήνα 1992).
- Hatzopoulos, «Cassandrée» = M. B. Hatzopoulos, «Le statut de Cassandrée à l'époque hellénistique», *'Αρχαία Μακεδονία* V (Θεσσαλονίκη 1993) 575-84.
- Hatzopoulos, «Philippes» = M. B. Hatzopoulos, «Décret pour un bienfaiteur de la cité de Philippes», *BCH* 117 (1993) 315-26.
- Herzog - Klaffenbach = R. Herzog καὶ G. Klaffenbach, *Asylieukunden aus Kos* (Βερολίνο 1952).
- Papazoglou, *Villes* = Fanoula Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (*BCH Supplément XIV*, 'Αθήνα-Παρίσι 1988).
- Zahrnt, *Olynth* = M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier* («Vestigia» 14, Μόναχο 1971).